

ELEKTRON HISOBVARAQ-FAKTURALARNI XAVF DARAJASIGA KO'RA BAHOLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

IMPROVING THE SYSTEM OF EVALUATING ELECTRONIC INVOICES BASED ON RISK LEVEL

¹**Abduraimova
Tursunoy**

¹*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, magistratura talabasi.
G-mail: tursunoyabdurimova@gmail.com*

Annotatsiya Abstract

Uzb. - Ushbu maqolada raqamli soliq ma'murchiligi sharoitida qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) hisobini yuritish va soliq nazoratini tashkil etishda elektron hisobvaraq-fakturalarni (EHF) xavf darajasiga ko'ra baholash tizimini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqilgan. O'zbekiston Respublikasining PQ-39-son qarori, PF-153-son va PF-175-son farmonlari hamda Vazirlar Mahkamasining 830-son qarori doirasida tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingi va EHF xavfini real vaqt rejimida tahlil qilish mexanizmlari o'zaro qiyoslangan. Barqarorlik reytingini xo'jalik operatsiyalarining soliq xavfidan alohida baholash zarurligi asoslangan. Rossiya Federatsiyasi va Buyuk Britaniya tajribasi tahlil qilinib, EHF xavfini "subyekt - kontragent - operatsiya - yetkazib berish zanjiri" (S, K, O, Z) tamoyili asosida integratsiyalashgan tarzda baholash modeli taklif etilgan hamda to'rtta shartli misolda hisob-kitoblar bajarilgan.

Eng. - This article examines improvements to the risk-based assessment of electronic invoices (EHF) in value-added tax (VAT) administration and tax control amid the digital transformation of tax administration. It compares the sustainability rating of business entities with the transaction-level EHF risk assessment framework introduced in Uzbekistan under Resolution PQ-39, Decrees PF-153 and PF-175, and Cabinet of Ministers Resolution No. 830. The paper argues that business sustainability ratings and transaction-specific tax risks should be assessed separately. Drawing on the experiences of the Russian Federation and the United Kingdom, it proposes an integrated EHF risk model based on four dimensions: entity, counterparty, transaction and supply chain (S, K, O, Z). Four illustrative calculations demonstrate the proposed approach.

Kalit so'zlar:
Keywords:

❖ raqamli soliq ma'murchiligi, qo'shilgan qiymat solig'i (QQS), elektron hisobvaraq-faktura (EHF), soliq xavfi, barqarorlik reytingi, xavfga asoslangan baholash, yetkazib berish zanjiri, kontragent, ACK HJC-2, Making Tax Digital.

❖ digital tax administration, value-added tax (VAT), electronic invoicing, tax risk, sustainability rating, risk-based assessment, supply chain, counterparty, ASK NDS-2, Making Tax Digital.

Kirish.

So'nggi yillarda O'zbekistonda soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, soliq to'lovchilar va soliq organlari o'rtasidagi munosabatlarni elektron shaklga o'tkazish hamda soliq xavflarini oldindan aniqlash mexanizmlarini takomillashtirishga e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblash va hisobga olishda elektron hisobvara-q-fakturalardan (EHF) foydalanish soliq nazoratining muhim vositalaridan biriga aylanmoqda. EHFlarning elektron shaklda rasmiylashtirilishi xo'jalik operatsiyalarining shaffofligini oshirish, ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash va soliq xavflarini masofadan aniqlash imkonini beradi [1, 8, 9].

Islohotlarning muhim bosqichlaridan biri O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 4-sentabrdagi PF-153-son "Qishloq xo'jaligi sohasida qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblashning soddalashtirilgan tartibini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonidir [2]. Mazkur yo'nalishni amalga oshirish yuzasidan Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 26-dekabrdagi 830-son "Qo'shilgan qiymat solig'i ma'muriyatchiligini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori qabul qilingan [3]. Unga ko'ra, 2026-yil 1-yanvardan EHFlarni yagona yetkazib berish zanjiri doirasida xavf darajasiga qarab real vaqt rejimida avtomatlashtirilgan tahlil qilish tizimi joriy etildi. Soliq qo'mitasining rasmiy axborotida yuqori xavfli EHFlar ulushi hisobot davridagi jami EHFlar sonining 10 foizidan oshirilmaslgi hamda ular bo'yicha QQSni hisobga olishning alohida tartibi belgilanganligi qayd etilgan [7].

Mazkur yondashuv xo'jalik operatsiyalaridagi ehtimoliy soliq xavflarini aniqlash va QQSni asossiz hisobga olish holatlarining oldini olish uchun muhim. Elektron ma'lumotlardan foydalanish soliq organlariga barcha tadbirkorlik subyektlarini bir xil darajada nazorat qilish o'rniga, xavf ehtimoli yuqori operatsiyalarga ko'proq e'tibor qaratish imkonini beradi. Bu esa nazorat

cholarini xavf darajasiga qarab tabaqalashtirishga xizmat qiladi [3, 8].

Biroq EHFlarni xavf darajasiga ko'ra toifalarga ajratish masalasi faqat texnik nazorat vositasi sifatida emas, balki soliq to'lovchining huquq va manfaatlariga ta'sir ko'rsatadigan mexanizm sifatida ham baholanishi lozim. Ayrim EHFlarning yuqori xavfli deb baholanishi QQSni hisobga olish jarayoniga ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli xavfni baholash mezonlarining obyektivligi, shaffofligi va soliq to'lovchi uchun tushunarligi muhim ahamiyatga ega [3, 7].

Mavzuga oid dabiyyotlar sharhi.

Xuddi shu masalani tadbirkorlik subyektlarining barqarorligini baholash amaliyoti bilan bog'lash mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 23-yanvardagi PQ-39-son "Tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori asosida 2024-yil 1-fevraldan barqarorlik reytingi joriy etildi [4]. Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 30-yanvardagi 55-son qarori bilan reytingni aniqlash tartibi va shkalasi tasdiqlandi [5]. Unda tadbirkorlik subyektlari yuqori (AAA, AA, A), o'rta (BBB, BB, B), qoniqarli (CCC, CC, C) hamda quyi (D) darajalarga ajratiladi. Reyting ma'lumotlarining elektron platformalarda avtomatik shakllantirilishi davlat va tadbirkor o'rtasidagi munosabatlarda raqamli yondashuvni kengaytiradi.

Biroq barqarorlik reytingi bilan muayyan xo'jalik operatsiyasining soliq xavfi bir xil tushuncha emas. Reytingda faoliyatning iqtisodiy va tashkiliy barqarorligini ifodalovchi mezonlar mavjud bo'lishi mumkin; EHF xavfini baholashda esa operatsiyaning iqtisodiy asosi va tovar-pul oqimlarining haqiqiyliigi alohida ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun muallif fikricha, reyting ko'rsatkichlarini operatsiyaning soliq xavfiga tenglashtirish noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkin.

Ushbu ikki baholash mexanizmining vazifalari va mezonlarini farqlash zarur [3-5].

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday korxona doimiy ravishda yuqori sof foyda bilan ishlay olmaydi. Masalan, yangi tashkil etilgan korxonalar, investitsiya va texnologik modernizatsiya bosqichidagi subyektlar yoki bozor narxlari o'zgarishi sababli vaqtincha zarar ko'rayotgan tadbirkorlar moliyaviy qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Bunday holat o'z-o'zidan qalbaki xo'jalik operatsiyasi amalga oshirilganligini bildirmaydi. Shu sababli korxona rentabelligining pasayishi EHF xavfini baholashda mustaqil va yakuniy xulosa uchun yetarli mezon bo'lmasligi kerak.

Shu sababli tadbirkorlik subyektlarini baholashda barqarorlik reytingi bilan soliq xavfi tushunchalarini aniq farqlash zarur. Korxonaning barqarorlik reytingi yuqori bo'lishi uning barcha xo'jalik operatsiyalari mutlaqo xavfsizligini anglatmaydi. Aksincha, korxonaning rentabelligi pastligi yoki muayyan EHFning yuqori xavfli guruhga kiritilishi ham tadbirkorlik subyektlarining butun faoliyatini ishonchsiz deb baholash uchun o'z-o'zidan yetarli asos bo'la olmaydi. EHF xavfini aniqlashda alohida xo'jalik operatsiyasini korxonaning umumiy soliq intizomi va kontragentlar bilan munosabatlari nuqtayi nazaridan kompleks ko'rib chiqish maqsadga muvofiq [3, 13].

Bu masalaning dolzarbligi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 27-avgustdagi PF-175-son "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlar bilan VI ochiq muloqotida belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni bilan yanada kuchayadi [6]. Farmon tadbirkorlar bilan VI ochiq muloqotda ko'tarilgan tizimli muammolarni hal etish, biznesga ortiqcha aralashuv va tekshirishlarni kamaytirish, tadbirkorlik faoliyatini himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish hamda biznes yuritish uchun yanada qulay sharoitlar yaratishga qaratilgan. Xususan, Farmonda tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga ortiqcha

aralashuvni kamaytirish va ularning huquqiy himoyasini kuchaytirish alohida yo'nalish sifatida belgilangan.

Shu bois zamonaviy soliq ma'murchiligida xavfni avtomatik aniqlashning o'zi yetarli emas; tizim uning sabablarini obyektiv va tushunarli asoslab bera olishi ham zarur. Raqamlashtirish tadbirkor uchun qo'shimcha byurokratik to'siq yaratmasligi, aksincha, soliq majburiyatlarini bajarishni soddalashtirishi va asossiz cheklovlarni kamaytirishi lozim [8, 9]. Ayniqsa, tizim belgilaydigan xavf darajasi korxonaning soliq intizomi, kontragent bilan munosabati va muayyan xo'jalik operatsiyasining iqtisodiy mazmuni bilan bog'liq holda baholanishi maqsadga muvofiq.

Tadqiqot metodologiyasi.

Shundan kelib chiqib, elektron hisobvara-q-fakturalarni xavf darajasiga ko'ra baholash tizimini takomillashtirish masalasi nafaqat soliq nazoratining samaradorligini oshirish, balki tadbirkorlik subyektlari uchun teng va adolatli sharoitlarni ta'minlash nuqtayi nazaridan ham muhimdir. Xavf darajasini belgilashda yagona yoki haddan tashqari qat'iy mezonlarga tayanish o'rniga, bir nechta ko'rsatkichlarni kompleks hisobga oluvchi, natijani tadbirkorga tushunarli tarzda izohlovchi va zarur hollarda inson tomonidan qayta ko'rib chiqish imkonini beruvchi mexanizmni shakllantirish maqsadga muvofiqdir. [11].

Milliy soliq tizimidagi PF-153-son va PF-175-son farmonlar, PQ-39-son qaror hamda EHF xavfini aniqlashga doir 830-son qarorni hisobga olgan holda, Rossiya Federatsiyasi va Buyuk Britaniyaning raqamli soliq nazorati bo'yicha tajribasini qiyosiy o'rganish ilmiy-amaliy ahamiyatga ega [2-6].

Rossiya Federatsiyasi tajribasi (ACK НДС-2). Rossiya Federal soliq xizmati (ФНС России) tomonidan foydalaniladigan "ACK НДС-2" axborot tizimi QQS deklaratsiyalaridagi xarid va sotuv

ma'lumotlarini o'zaro solishtirish, kontragentlar zanjiridagi tafovutlarni aniqlashga xizmat qiladi. Shu tariqa deklaratsiyalardagi mos kelmasliklar texnik xatolar va ehtimoliy asossiz soliq chegirmalariga aloqador holatlar sifatida tekshiriladi [14, 15]. Xavflarni boshqarish tizimi (CYP ACK H/C-2) soliq to'lovchilarni yuqori, o'rta va past xavf guruhlariga ajratadi; bunda korxonaning umumiy tavsiflari ham, alohida operatsiyalar va yetkazib berish zanjiridagi tafovutlar ham baholanadi [14]. Demak, ushbu tajribadan olinadigan asosiy metodologik xulosa — subyektning umumiy xavf profilini bitimlar darajasidagi tekshiruvlar bilan uyg'unlashtirish zarurligidir. Soliq deklaratsiyalarida nomuvofiqlik aniqlanganda, Rossiya amaliyotida tegishli izoh yoki tuzatishlarni taqdim etish talabi qo'yilishi mumkin [15].

Buyuk Britaniya tajribasi (HMRC Making Tax Digital va BRR+). Buyuk Britaniyaning Soliq va bojxona xizmati (HM Revenue and

Customs — HMRC) qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha raqamli hisob yuritish va deklaratsiyalarni dasturiy ta'minot orqali topshirishni "Making Tax Digital" (MTD) dasturi doirasida tashkil etadi [12]. Mazkur tizim barcha alohida hisobvaraqa-fakturalarni markazlashgan bazaga majburiy tarzda uzatish mexanizmi bilan aynan bir xil emas. Katta korxonalar bo'yicha "Business Risk Review+" (BRR+) mexanizmi esa soliq intizomiga doir xavfni tizim va jarayonlar (Systems and Delivery), ichki boshqaruv (Internal Governance) hamda soliqqa rioya etish yondashuvi (Approach to Tax Compliance) asosida ko'rib chiqadi [13]. Uning natijalari Low, Moderate, Moderate-High va High toifalarida ifodalanadi. Ushbu misolning asosiy metodologik ahamiyati shundaki, soliq xavfi korxonaning foyda miqdorigagina tenglashtirilmaydi, balki soliq majburiyatlarini bajarish jarayonlari va xatti-harakatlari ham o'rganiladi.

1-jadval

O'zbekiston, Rossiya Federatsiyasi va Buyuk Britaniyada EHF hamda soliq xavfini baholash mexanizmlarining qiyosiy tavsifi

Taqqoslash mezonlari	O'zbekiston (PQ-39, PF-153, PF-175)	Rossiya Federatsiyasi (ФНС России)	Buyuk Britaniya (MTD va BRR+)
Raqamli platforma va huquqiy asos	Barqarorlik reytingi (PQ-39 va 55-son qaror); EHF xavfini tahlil qilish (830-son qaror)	ACK H/C-2 va CYP ACK H/C-2 (FNS uslubiy materiallari)	Making Tax Digital: raqamli QQS hisoboti; BRR+: yirik soliq to'lovchilar xavfini ko'rib chiqish
Toifalash (ranglar) tizimi	Barqarorlik reytingi: AAA-D; EHF xavfi: past yoki yuqori; yuqori xavfli EHF ulushi — 10 foizgacha	Soliq to'lovchi xavfi: past, o'rta, yuqori; operatsiyalar bo'yicha tafovutlar alohida tekshiriladi	BRR+ xavfi: Low, Moderate, Moderate-High, High; MTD — alohida reyting emas

Rossiya Federatsiyasi va Buyuk Britaniya tajribasini qiyosiy o'rganishdan kelib chiqib, EHF xavfini baholashda "subyekt xavfi" hamda "operatsiya xavfi"ni metodologik jihatdan farqlash muhim. Elektron hisobvaraqa-faktura

muayyan xo'jalik operatsiyasini aks ettiradi, ammo uning xavflilik darajasi faqat EHFda qayd etilgan ma'lumotlar bilan cheklanmaydi. Operatsiyaning iqtisodiy mazmunini baholashda uni amalga oshirayotgan subyekt

va kontragentning soliq intizomi, oldingi xo'jalik munosabatlari hamda yetkazib berish zanjiridagi o'rni ham hisobga olinishi mumkin [10, 13-15].

Taklif etilayotgan mezonlarni to'rt guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhda tadbirkorlik subyektining barqarorlik reytingi, soliq majburiyatlarini bajarish holati, hisobotlarni taqdim etish intizomi va soliq qarzdorligi baholanadi [5]. Ikkinchi guruhda kontragentning soliq intizomi, faoliyatining davomiyligi, boshqa subyektlar bilan operatsiyalari va ehtimoliy bog'liqligi hisobga olinadi. Uchinchi guruh EHF summasi, tovar yoki xizmat turi, narxi, miqdori, operatsiyaning takrorlanishi hamda tovar va pul oqimlarining

mosligiga asoslanadi. To'rtinchi guruhda esa yetkazib berish zanjiridagi uzilishlar va nomuvofiqliklar tahlil qilinadi [3, 15].

Bundan tashqari, Vazirlar Mahkamasining 830-son qarorida EHFlarni yetkazib berish zanjiri bo'yicha real vaqt rejimida avtomatlashtirilgan tahlil qilish nazarda tutilgan [3]. Shu sababli EHFni faqat sotuvchi va xaridor o'rtasidagi bitta operatsiya emas, balki tovarning ishlab chiqaruvchidan yakuniy xaridorgacha bo'lgan harakati bilan bog'liq bo'g'in sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

Shu sababli taklif etilayotgan tizimda baholash mezonlarini quyidagi ketma-ketlikda shakllantirish mumkin:

2-jadval

Elektron hisobvara-fakturalarni xavf darajasiga ko'ra baholash tizimi

<i>Baholash darajasi</i>	<i>Mazmuni</i>	<i>Asosiy mezonlar</i>	<i>Tavsiya etilgan ulush</i>
<i>1. Subyekt darajasi (S)</i>	<i>Tadbirkorning umumiy faoliyat holati</i>	<i>barqarorlik reytingi, soliq intizomi, hisobot intizomi, qarzdorlik</i>	<i>15 foiz</i>
<i>2. Kontragent darajasi (K)</i>	<i>Operatsiya bo'yicha hamkorning holati</i>	<i>soliq intizomi, faoliyat barqarorligi, oldingi operatsiyalar, bog'liqlik</i>	<i>20 foiz</i>
<i>3. Operatsiya darajasi (O)</i>	<i>Muayyan EHFning iqtisodiy mazmuni</i>	<i>summa, hajm, narx, tovar turi, operatsiya takroriyiligi</i>	<i>40 foiz</i>
<i>4. Zanjir darajasi (Z)</i>	<i>EHFning boshqa operatsiyalar bilan bog'liqligi</i>	<i>yetkazib berish ketma-ketligi, tovar va pul oqimlari, zanjirdagi uzilishlar</i>	<i>25 foiz</i>
<i>5. Yakuniy baho</i>	<i>Integratsiyalashgan xavf indeksi</i>	<i>S, K, O va Z ko'rsatkichlarining vaznli yig'indisi</i>	<i>100 foiz</i>

Izoh. Taklif etilayotgan modelning shartli hisob-kitoblari uchun 0-39 ball — past, 40-59 ball — o'rta va 60-100 ball — yuqori xavf diapazonlari qabul qilindi. Ushbu chegara qiymatlar amaldagi qonunchilikdagi rasmiy tasnif emas; ularning amaliy mosligi empirik ma'lumotlar asosida tekshirilishi zarur.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Bu yerda asosiy taklif mezonlar sonini shunchaki ko'paytirish emas, balki ularning o'zaro ta'sirini hisobga oladigan baholash metodikasini shakllantirishdan iborat.

Ko'rsatkichlar sonining ko'pligi o'z-o'zidan baholash aniqligini ta'minlamaydi. Aksincha, iqtisodiy mazmuni turlicha bo'lgan indikatorlarni farqlamasdan baholash

xulosaning obyektivligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [8, 10].

EHF xavfini baholashda barcha mezonlarga bir xil og'irlik berish o'rniga, ularni xavfning shakllanishiga taxminiy ta'sir darajasiga ko'ra tabaqalashtirish taklif etiladi. Muallifning konseptual modelida operatsiyaning bevosita xususiyatlariga 40 foiz, yetkazib berish zanjiriga 25 foiz, subyektning umumiy holatiga 15 foiz va kontragent xususiyatlariga 20 foiz vazn beriladi. Ushbu vaznlar huquqiy me'yor emas, balki keyingi empirik tekshiruvni talab qiladigan ilmiy taklifdir.

Bunday yondashuvning muhim jihati shundaki, tizim "korxona xavfi" va "EHF xavfi"ni bir-biridan ajratgan holda, ularning o'zaro bog'liqligini hisobga oladi. Natijada barqaror faoliyat yuritayotgan tadbirkor tomonidan amalga oshirilgan oddiy xo'jalik operatsiyasiga kontragentning bitta ko'rsatkichi sababli nomutanosib xavf darajasi berilishining oldini olish imkoniyati kengayadi. Shu bilan birga, yuqori reytingga ega tadbirkorlik subyektida yuzaga kelgan noodatiy yoki iqtisodiy mazmuni yetarlicha asoslanmagan operatsiyani ham avtomatik ravishda xavfsiz deb baholashga yo'l qo'yilmaydi.

Taklif etilayotgan metodologik yondashuvni ko'rsatish maqsadida to'rtta shartli tadbirkorlik subyekti tomonidan rasmiylashtirilgan EHFlar uchun soddalashtirilgan an'anaviy baholash ssenariysi va integratsiyalashgan S, K, O, Z modeli natijalari qiyoslandi. "Amaldagi ball" deb ko'rsatilgan qiymatlar rasmiy soliq axborot tizimining haqiqiy natijalari emas, balki muallif tomonidan taqqoslash uchun tanlangan shartli ballardir.

Amaliy misol 1 (N1 MChJ). Korxona yuqori barqarorlik reytingiga (AA toifa) ega va yuqori sof foyda bilan ishlaydi (S = 10 ball). Biroq u o'z faoliyatiga xos bo'lmagan 4,2 mlrd so'mlik qurilish-montaj va konsalting xizmatlari bo'yicha yangi kontragentdan (K =

75 ball) EHF qabul qilgan deb faraz qilinadi. Operatsiyaning iqtisodiy asosi shubhali (O = 85 ball), yetkazib berish zanjirida esa nomuvofiqlik mavjud (Z = 70 ball). Soddalashtirilgan taqqoslash ssenariysida xavf 22 ball deb olingan. Taklif etilgan modelda indeks: $0,15 \times 10 + 0,20 \times 75 + 0,40 \times 85 + 0,25 \times 70 = 68,0$ ball. Bu shartli tasnifda yuqori xavfli operatsiya sifatida baholanadi.

Amaliy misol 2 (N2 MChJ). Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi korxona mavsumiy modernizatsiya va kredit foizlari sababli chorakni zarar bilan yakunlagan (reytingi C, shartli S = 72 ball). Korxona mahalliy fermer xo'jaligidan (K = 25 ball) ishlab chiqarish uchun 850 mln so'mlik xomashyo xarid qilgan (O = 20 ball), tovar-transport hujjatlari va ombor kirimi tasdiqlangan (Z = 28 ball). Soddalashtirilgan taqqoslash ssenariysida 78 ball deb olingan bo'lsa, yangi modelda indeks: $0,15 \times 72 + 0,20 \times 25 + 0,40 \times 20 + 0,25 \times 28 = 30,8$ ball. Shartli tasnifda operatsiya past xavfli deb topiladi.

Amaliy misol 3 (N3 MChJ). Ulgurji savdo korxonasi o'rta barqarorlik reytingiga ega (BB, S = 35 ball). Uning kontragentlaridan bittasi soliq hisobotini kechiktirgani sababli yuqori xavf ko'rsatkichiga ega (K = 80 ball). Biroq 120 mln so'mlik qadoqlash materiali bozor narxida xarid qilinib, omborga kirim qilingan va bank orqali to'langan (O = 30 ball); zanjir xavfi Z = 50 ball deb olingan. Taqqoslash uchun tanlangan soddalashtirilgan ssenariyda 84 ball berilgan, integratsiyalashgan modelda esa: $0,15 \times 35 + 0,20 \times 80 + 0,40 \times 30 + 0,25 \times 50 = 45,75$ ball. Bu o'rta xavfli, qo'shimcha tekshiruv talab qiladigan shartli toifadir.

Amaliy misol 4 (N4 MChJ). Quyi reytingdagi korxona (D, S = 85 ball) soliq qarzdorligi mavjud kontragentdan (K = 90 ball) omborda qoldig'i bo'lmagan 3,5 mlrd so'mlik armatura mahsuloti bo'yicha (O = 90 ball) uzilgan yetkazib berish zanjiri orqali (Z = 90 ball) EHF rasmiylashtirgan deb faraz qilinadi. Taqqoslash ssenariysida xavf 92 ball, taklif etilgan modelda esa $0,15 \times 85 + 0,20 \times 90 +$

$0,40 \times 90 + 0,25 \times 90 = 89,25$ ballni tashkil etadi. Har ikkala shartli hisobda operatsiya yuqori xavfli deb baholanadi.

3-jadval

Shartli korxonalar misolida EHFning integratsiyalashgan xavf indeksini hisoblash natijalari

Korxona nomi	$S(0,15)$	$K(0,20)$	$O(0,40)$	$Z(0,25)$	Shartli taqqoslash balli	Taklif etilgan indeks	Yakuniy o'zgarish
N_1 MChJ	10	75	85	70	22 (Yashil)	68,0 (yuqori)	Yashirin xavf aniqlandi
N_2 MChJ	72	25	20	28	78 (Qizil)	30,8 (past)	Halol biznes himoyalandi
N_3 MChJ	35	80	30	50	84 (Qizil)	45,75 (o'rta)	Asossiz bloklov olindi
N_4 MChJ	85	90	90	90	92 (Qizil)	89,25 (yuqori)	Yuqori xavf tasdiqlandi

Bunda yana bir muhim masala — xavf bahosining tadbirkor uchun tushunarli bo'lishidir. EHFga faqat "yuqori", "o'rta" yoki "past" xavf belgisi berilishi o'rniga, tizim ushbu natijaning shakllanishiga eng ko'p ta'sir qilgan omillarni ko'rsatishi maqsadga muvofiq. Masalan, yuqori xavf qayd etilganda uning shakllanishida kontragent ko'rsatkichi (K), operatsiya summasi va predmeti (O), tovar harakati yoki yetkazib berish zanjiridagi nomuvofiqlik (Z) qanchalik rol o'ynaganini foiz va ballarda ko'rsatish mumkin. Bu yondashuv nafaqat nazorat organining qarorini asoslash, balki tadbirkorga aniqlangan xavf omilini mustaqil bartaraf etish imkonini ham beradi.

Mazkur taklif PF-175-son Farmonda belgilangan tadbirkorlik faoliyatiga ortiqcha aralashuv va tekshiruvlarni kamaytirish yo'nalishi bilan ham uyg'unlashadi [6]. Xavfni aniqroq guruhlariga ajratish orqali nazorat resurslarini barcha tadbirkorlarga bir xil tatbiq etish o'rniga, tekshirish zarurati ko'proq bo'lgan operatsiyalarga yo'naltirish imkoniyati ortadi. Shu ma'noda taklif etilgan mexanizm nazorat hajmini kengaytirishga emas, balki uning aniqligi va mutanosibligini oshirishga qaratilgan.

Xulosa va takliflar.

Shunday qilib, EHF larni xavf darajasiga ko'ra baholash tizimini takomillashtirishda asosiy e'tibor amaldagi avtomatlashtirilgan mexanizmni almashtirishga emas, balki baholash mezonlarini tizimlashtirish va axborot manbalarini integratsiyalashga qaratilishi lozim. Bunda tadbirkorlik subyektining barqarorlik reytingi, kontragentning soliq intizomi, EHFning iqtisodiy xususiyatlari va yetkazib berish zanjiridagi bog'liqliklar yagona metodologik asosda, lekin bir-biridan farqlangan holda baholanadi [3, 8, 10].

Natijada EHF xavfini aniqlashning "subyekt — kontragent — operatsiya — yetkazib berish zanjiri" tamoyiliga asoslangan model shakllanadi. Modelda har bir ko'rsatkich mustaqil ravishda yakuniy xulosa uchun asos bo'lmaydi, balki umumiy xavf indeksini shakllantirishda o'zining iqtisodiy ahamiyatiga muvofiq o'rin egallaydi. Bu esa elektron hisobvara-fakturalarni xavf darajasiga ko'ra baholashni yanada differensial, asoslangan va iqtisodiy mazmunga mos shaklda tashkil etish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, elektron hisobvara-fakturalarning xavf darajasini aniqlashda tadbirkorlik subyektining umumiy

barqarorligi (S – 15 foiz), kontragentning soliq intizomi (K – 20 foiz), xo‘jalik operatsiyasining iqtisodiy xususiyatlari (O – 40 foiz) va yetkazib berish zanjiridagi o‘zaro bog‘liqlik (Z – 25 foiz) asosidagi integratsiyalashgan indeksdan foydalanish taklif etiladi. Tadbirkorning

shaxsiy kabinetida xavf omillarining ulushlarini ochiq aks ettirish tizimining tushunarligini oshirishi mumkin. Vazn koeffitsiyentlari va chegara ballarini haqiqiy ma‘lumotlar asosida sinovdan o‘tkazish keyingi tadqiqot vazifasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi: 2019-yil 30-dekabrda O‘RQ-599-son Qonun bilan tasdiqlangan (amaldagi tahrir). – URL: <https://lex.uz/docs/-4674902>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 4-sentabrda PF-153-son Farmoni. Qishloq xo‘jaligi sohasida qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisoblashning soddalashtirilgan tartibini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida. – URL: <https://lex.uz/uz/docs/-7716359>
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 26-dekabrda 830-son qarori. Qo‘shilgan qiymat solig‘i ma‘muriyatchiligini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida. – URL: <https://lex.uz/docs/-7962143>
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 23-yanvarda PQ-39-son qarori. Tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida. – URL: <https://lex.uz/docs/-6773342>
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 30-yanvarda 55-son qarori. Tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingini aniqlash tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida. – URL: <https://lex.uz/docs/-6785751>
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 27-avgustda PF-175-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlar bilan VI ochiq muloqotida belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. – URL: <https://lex.uz/uz/acts/-8442717>
7. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi. EHF bo‘yicha xavf darajasini boshqarish va QQSni hisobga olish tartibi joriy etildi. – 2026-yil 12-fevral. – URL: <https://gov.uz/oz/soliq/news/view/131767>
8. OECD. Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 73 p. – DOI: 10.1787/ca274cc5-en.
9. Bellon M., Chang J., Dabla-Norris E., Khalid S., Lima F., Rojas E., Villena P. Digitalization to Improve Tax Compliance: Evidence from VAT e-Invoicing in Peru. – Washington, DC: International Monetary Fund, 2019. – 36 p. – (IMF Working Paper; WP/19/231). – DOI: 10.5089/9781513513713.001.
10. OECD. Tax Administration 3.0 and Connecting with Natural Systems: Initial Findings. – Paris: OECD Publishing, 2022. – 36 p. – DOI: 10.1787/53b8dade-en.
11. OECD. Tax Administration 3.0 and the Digital Identification of Taxpayers: Initial Findings. – Paris: OECD Publishing, 2022. – 74 p. – DOI: 10.1787/3ab1789a-en.
12. HM Revenue & Customs. VAT Notice 700/22: Making Tax Digital for VAT. – 2022. – URL: <https://www.gov.uk/government/publications/vat-notice-70022-making-tax-digital-for-vat/vat-notice-70022-making-tax-digital-for-vat>
13. HM Revenue & Customs. Tax Compliance Risk Management: HMRC Internal Manual. Business Risk Review+ (TCRM3000-TCRM3344). – URL: <https://www.gov.uk/hmrc-internal-manuals/tax-compliance-risk-management>
14. Федеральная налоговая служба России. письмо от 03.06.2016 – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_199628/96c60c11ee5b73882df84a7de3c4fb18f1a01961/
15. Федеральная налоговая служба России. Программные продукты налоговых органов помогают правильно рассчитать и уплатить НДС. – 04.12.2020. – URL: https://www.nalog.gov.ru/rn28/news/activities_fts/10258938/